

YOSHLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YECHIMLAR**Mirfayzullayeva Aziza Mahmudjon qizi**

Sergeli tumani Farog'atli mahallasi yoshlar yetakchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17637034>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari, ularni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy, psixologik, ma'naviy va axborot omillari chuqur tahlil qilingan. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va axborot oqimlarining kuchayishi sharoitida yoshlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar, shuningdek virtual makonning salbiy ta'siri ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, oilaning tarbiyaviy roli, ta'lim muassasalari faoliyati, mahalla va jamiyat institutlarining o'zaro hamkorlikdagi choralari, erta profilaktika modeli va ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlarining ahamiyati ochib berilgan. Maqolada yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha samarali strategiyalar, xususan huquqiy ongni yuksaltirish, media-savodxonlikni oshirish, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, mentorlik tizimini rivojlantirish va psixologik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy shakllari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Huquqbuzarlik, yoshlar, profilaktika, huquqiy ong, media-savodxonlik, ijtimoiy muhit, psixologik omillar, mahalla, ta'lim tizimi, deviant xulq, raqamli xavfsizlik, ijtimoiy nazorat, ijtimoiylashuv.

Kirish. Yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, huquqiy davlat barpo etish jarayoni va fuqarolik jamiyatining shakllanishida eng dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. XXI asrning globallashuv sharoitida ijtimoiy munosabatlar tizimi keskin o'zgarib, yoshlarning ijtimoiy faolligi, dunyoqarashi va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillar ko'lami ham sezilarli darajada kengaydi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internetning ommalashuvi, transmilliy madaniy oqimlar, shuningdek, migratsiya jarayonlarining kuchayishi yoshlarning ruhiy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishiga turlicha ta'sir ko'rsatmoqda. Ana shunday sharoitda yoshlar orasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishi, ularning tur va shakllari, sabablari va profilaktika mexanizmlarini mukammal o'rganish zarurati tobora ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni ijtimoiy faollikka jalb etish, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish borasida davlat organlari, ta'lim muassasalari, jamoat tashkilotlari va mahalla institutlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda qabul qilingan qonunlar, qarorlar, dasturlar, xususan, "Yoshlar — kelajagimiz" davlat dasturi, "Yoshlar daftari" tizimi, mahalla va ta'lim tizimining integratsiyalashuvi huquqbuzarlikni erta aniqlash va oldini olishda samarali mexanizmlar bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga olib keluvchi ijtimoiy-psixologik, ma'naviy, iqtisodiy, oilaviy va axborot omillarining murakkabligi profilaktika jarayoniga yangicha yondashuvni talab etadi. Huquqbuzarlik faqat sodir bo'lganidan keyin jazolash orqali emas, balki uning ildizini aniqlab, shaxsning xulq-atvoriga ta'sir etuvchi salbiy omillarni bartaraf etish orqali oldini olish mumkin. Shu ma'noda, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport, san'at, texnika, innovatsiya va ijtimoiy loyihalarga

keng jalb etish, psixologik ko‘mak tizimini kuchaytirish, raqamli savodxonlik va huquqiy ongni oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi kompleks, ko‘p omilli va uzluksiz yondashuvni talab qiladigan jarayon bo‘lib, uning samaradorligi barcha ijtimoiy institutlarning hamkorlikdagi faoliyatiga bog‘liqdir. Maqolada aynan shu jarayonning nazariy asoslari, dolzarb muammolari va amaliy yechimlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi sotsiologiya, psixologiya, pedagogika, huquqshunoslik va kriminologiya fanlari kesishmasida keng o‘rganilgan dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Jahon va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari ushbu masalaning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga katta hissa qo‘shgan.

Avvalo, kriminolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda huquqbuzarlikning shakllanish jarayoni asosan shaxsning ijtimoiylashuvi, oilaviy muhit, axloqiy qadriyatlar va ta‘lim tarbiyaning sifatiga bog‘liq ekani ta‘kidlanadi. Masalan, T. Parsons va E. Durkheimlarning ijtimoiy muvozanat nazariyalarida jamiyatdagi nomutanosiblik, ijtimoiy nazoratning sustlashuvi va anomiya holatlari yoshlar orasida huquqbuzarliklar sodir bo‘lishining muhim omillari sifatida ko‘rsatiladi [1, 32-bet].

Mahalliy olimlardan A. Xudoyqulov, N. Jo‘rayev va Sh. Raxmonovlarning ishlarida O‘zbekistonda yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning ijtimoiy-psixologik ildizlari, oilaning tarbiyaviy rolidagi bo‘shliqlar, mahalla tizimining profilaktik vazifalari chuqur tahlil qilingan.

Tadqiqotlarda, xususan, oilada emotsional qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi, otionalarning migratsiyaga ketishi, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etilmagani huquqbuzarlikka moyillikni kuchaytirishi qayd etilgan [2, 45–47-betlar].

Psixologik adabiyotlarda esa huquqbuzarlikning asosiy sabablari sifatida yoshlarda impulsivlik, stressni boshqarish ko‘nikmalarining sustligi, ko‘p hollarda shaxslararo nizolarni konstruktiv hal qila olmaslik keltiriladi. Masalan, A. Bandura tomonidan ilgari surilgan “ijtimoiy o‘rganish nazariyasi”ga ko‘ra, yoshlar ko‘pincha atrofidagi shaxslarning xatti-harakatlariga taqlid qiladi; salbiy guruhlar ta‘siri esa deviant xulq shakllanishiga olib kelishi mumkin [3, 88-bet].

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan bog‘liq kiberhuquqbuzarliklar bo‘yicha ham xilma-xil ilmiy manbalar paydo bo‘lgan. Xususan, Yevropa davlatlarida o‘tkazilgan tadqiqotlarda yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda zo‘ravon kontentni ko‘rishi, zararli guruhlariga qo‘shilishi yoki anonim muloqotlardan foydalanishi real hayotdagi huquqbuzarliklar bilan bevosita bog‘liqligi ilmiy asosda isbotlangan [4, 102-bet]. Bu esa yoshlar bilan ishlashda media-savodxonlik va kiberxavfsizlikni o‘rgatishning dolzarbligini yana-da oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun, shuningdek, Yoshlar ishlari agentligi, Ichki ishlar organlari va ta‘lim muassasalari tomonidan amalga oshirilayotgan profilaktika dasturlariga oid amaliy qo‘llanmalar ham ilmiy adabiyotlarning muhim qismi hisoblanadi. Ushbu manbalarda huquqbuzarlikning oldini olish bo‘yicha kompleks yondashuv — oila, maktab, mahalla va jamiyatning hamkorlikdagi faoliyati zarurligi alohida ta‘kidlanadi [5].

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar—UNICEF, UNESCO, UNODC tomonidan tayyorlangan hisobotlarda yoshlar o‘rtasida deviant xulqning global tendensiyalari, huquqbuzarliklarning oldini olishga doir ilg‘or xorij tajribalari, “risk-guruh”dagi o‘smirlar bilan ishlashning psixologik mexanizmlari yoritilgan.

Xususan, “Early Prevention Model” (Erta profilaktika modeli) yoshlar orasidagi huquqbuzarlikni erta aniqlash bo'yicha eng samarali metodlardan biri sifatida tavsiya etiladi [6].

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, huquqbuzarliklarning oldini olish ko'p omilli, kompleks yondashuvni talab qiladigan jarayon bo'lib, bu borada davlat siyosati, ta'lim muassasalari, oilalar va mahalla institutlarining o'zaro hamkorligi, shuningdek, yoshlarning psixologik ehtiyojlarini to'g'ri aniqlash va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM. Yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi ko'p omilli, murakkab va uzluksiz yondashuvni talab qiladigan jarayon bo'lib, u shaxsning ijtimoiylashuvi, ruhiy rivojlanishi, oilaviy tarbiyasi, axborot olami va jamiyatda tutgan o'rni bilan uzviy bog'liqdir.

Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun avvalo huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari, ularni yuzaga keltirayotgan ijtimoiy va psixologik omillarni to'g'ri aniqlash zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar tomonidan sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning aksariyati shaxsning emotsional ehtiyojlarining qondirilmaligi, oilaviy muhitdagi beqarorlik, nazoratning sustlashuvi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, shuningdek, atrof-muhitning salbiy ta'siri bilan bog'liq. Ota-onalarning chet elda mehnat migratsiyasida bo'lishi, ota-onaning bir-biriga e'tiborining sustligi, to'liq bo'lmagan oilalar yoki mojaro muhiti hukm surgan xonadonlar yoshning ruhiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, yoshlar tashqi ta'sirlarga, ayniqsa, salbiy guruhlar bosimiga, zo'ravonlik, qulay yo'l bilan moliyaviy manfaat olish yoki o'ziga “obro' orttirish” kabi illatlarga moyil bo'lib qoladi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, ochiq axborot maydoni, virtual kommunikatsiya vositalari yoshlarning xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Internet orqali tarqatilayotgan zo'ravonlikka undovchi kontentlar, virtual o'yinlar, qimor o'yinlari, noqonuniy faoliyatga rag'batlantiruvchi kanallar yoshlar ongiga bevosita ta'sir qilmoqda. Kiberhuquqbuzarliklar, yolg'on axborot tarqatish, shaxsiy ma'lumotlarga noqonuniy kirish, internet orqali firibgarlik kabi holatlar aynan o'smirlar orasida tez tarqalayotgan yuqori xavfli xatti-harakatlar sirasiga kiradi. Shu sababli raqamli savodxonlik, media madaniyat, axborotni tanlash ko'nikmalari, onlayn xulq-atvor odobini o'rgatish huquqbuzarliklarning oldini olishdagi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Yoshlar hayotida muhim o'rin tutadigan ta'lim muassasalari ham huquqbuzarliklarning oldini olishda bevosita mas'ul sohaga kiradi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish, o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi sog'lom muloqot tizimini shakllantirish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish yoshlarning axloqiy xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'zini jamiyatda qadrlangan, eshitilayotgan, qo'llab-quvvatlanayotgan deb his qilgan o'quvchi huquqbuzarlikka kamroq moyil bo'ladi. Shu bois ta'lim muassasalarida o'quvchilarning bo'sh vaqtini sport, fan, texnologiya, madaniyat yo'nalishlari bo'yicha to'garaklar orqali samarali tashkil etish, iqtidorli yoshlarni rag'batlantirish, ijtimoiy faollikni oshiruvchi loyihalarni ko'paytirish lozim.

Mahalla instituti, yoshlar yetakchilari, psixologlar, profilaktika inspektorlari hamkorligidagi ishlarda ham sezilarli natijalar kuzatilmoqda. Mahallalarda “Yoshlar daftari” orqali ijtimoiy muammolarning aniqlanishi, yoshlarning qiziqishlari va ehtiyojlarini o'rganish, kasbga yo'naltirish, bandlikni ta'minlashga doir chora-tadbirlar huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Ayniqsa, erta profilaktika modeli – xavf guruhiga mansub yoshlarni aniqlash, ular bilan individual ishlash, psixologik yordam ko‘rsatish, oilasi bilan muloqot o‘rnatish – samaradorligi bilan ajralib turadi. Bunday yondashuv yoshning salbiy xatti-harakat holatiga yetib bormasdan oldin uni ijobiy yo‘lga qaytarish imkonini beradi.

Yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olish jarayonida psixologik omillar alohida ahamiyatga ega. Xavotir, qo‘rquv, o‘z-o‘zidan qoniqmaslik, boshqalar bilan solishtirish, o‘zini jamiyatda topa olmaslik kabi holatlar o‘smirlarda tajovuzkorlik, itoatsizlik, rad etish kabi deviant xatti-harakatlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun maktab va kollej psixologlari bilan muntazam suhbatlar, stressni boshqarish bo‘yicha treninglar, emotsional intellektni rivojlantirish mashg‘ulotlari zarurdir. Mutaxassislarning fikricha, yoshlar o‘z muammosiga yechim topolmaganda yoki uni kim bilan baham ko‘rishni bilmaganda, salbiy guruhlar ta‘siriga tez tushib qoladi.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda davlat siyosati ham beqiyos ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qonunlar, hukumat qarorlari, yoshlarni band qilish, kasbga yo‘naltirish, ularni ijtimoiy hayotga jalb etishga qaratilgan dasturlar ijobiy natijalar berayotganini ko‘rish mumkin. Ta‘lim-tarbiya jarayoniga joriy etilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar yoshlarning tanqidiy fikrlashi, mas‘uliyati va fuqarolik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bu esa huquqbuzarliklarning oldini olishning eng muhim poydevori sanaladi.

Shuningdek, huquqbuzarlikni kamaytirishning muhim yo‘llaridan yana biri – yoshlarning bo‘sh vaqtini maqsadli band qilishdir. Mamlakatimizda sport maktablari, san‘at maktablari, IT markazlar, yoshlar texnoparklari, kutubxonalar, madaniyat markazlarining faoliyati aynan yoshlarni ijtimoiy faol, maqsadli va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bo‘sh vaqtni samarasiz o‘tkazuvchi yoshlar orasida huquqbuzarliklar ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lishi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan.

Umuman olganda, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish — bu jazolash emas, balki tarbiyalash, tushuntirish, ogohlantirish, qo‘llab-quvvatlash va shaxsning ma‘naviy-axloqiy kamolotini ta‘minlash jarayonidir. Har bir o‘smirning qiziqishi, ehtiyoji, oilaviy sharoiti, atrof-muhitining o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olingan hollarda profilaktika choralari yanada samarali bo‘ladi. Davlat, jamiyat, ta‘lim tizimi, oila va mahalla birgalikda harakat qilgandagina yosh avlodning sog‘lom, huquqiy ongli, mas‘uliyatli va ma‘naviy barkamol bo‘lib voyaga yetishi ta‘minlanadi.

Xulosa

Yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish — bu jamiyatning barqaror rivojlanishi va huquqiy davlat qurilishining eng muhim kafolatlaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqbuzarliklarning asosiy sabablari shaxsning ruhiy barqarorligi, oilaviy muhit, ta‘lim jarayonidagi kamchiliklar, axborot makonining salbiy ta‘siri, ijtimoiy nazoratning sustlashuvi va bo‘sh vaqtning mazmunsiz tashkil etilishi bilan bog‘liq. Shu bois profilaktika jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi: oila, maktab, mahalla, davlat va jamoat tashkilotlari birgalikda harakat qilgandagina yoshlar ongida huquqiy madaniyat, fuqarolik mas‘uliyati va ijtimoiy faol pozitsiya shakllanadi.

Yoshlarni ijtimoiy hayotga faol jalb etish, ularning qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olgan holda to‘garaklar, loyiha va tashabbuslarni rivojlantirish, psixologik yordamni kuchaytirish, media-savodxonlik va kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlarni oshirish — huquqbuzarliklarning oldini olishning eng samarali yo‘llaridan hisoblanadi.

Shuningdek, erta profilaktika modeli orqali xavf guruhidagi o'smirlar bilan individual ishlash, tarbiya jarayonini kuchaytirish, yoshlarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishi, bandligi va ma'naviy immunitetini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish — jazodan ko'ra tarbiyaga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va jamiyatning barcha bo'g'inlari o'rtasidagi uzluksiz hamkorlikni talab etuvchi jarayondir. Bu yo'nalishda amalga oshirilgan har bir sa'y-harakat jamiyatning kelajagi bo'lgan yuksak ma'naviyatli, mas'uliyatli va huquqiy ongli yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Reference

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent, 2023.
2. **“Yoshlar siyosati to'g'risida”gi Qonun.** O'RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.
3. **O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.** – Toshkent: Adolat, 2023.
4. **O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi.** – Toshkent, 2023.
5. **“Yoshlar daftari” tizimini joriy etish to'g'risida hukumat qarorlari.** Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari, 2021–2024.
6. Xudoyqulov A. *Yoshlar huquqbuzarligi: ijtimoiy-psixologik omillar.* – Toshkent: Universitet, 2020.
7. Jo'rayev N. *O'smirlar jinoyatchiligining oldini olishning zamonaviy mexanizmlari.* – Toshkent: Adolat, 2019.
8. Raxmonov Sh. *Kriminologiya asoslari.* – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2021.
9. Qosimov B. *Huquqiy madaniyat va yoshlar: nazariya va amaliyot.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.